

НЕОРТОДОКСІЯ КАРЛА БАРТА ЯК СПРОБА ПОВЕРНЕННЯ ДО ВИТОКІВ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО БОГОСЛОВ'Я

Наталія ХРОМ'ЯК

© Н. Л. Хром'як, 2016

«Богословские размышления» №17, 2016 / Спецвыпуск «Реформация: восточноевропейские измерения», с. 204-212

Аннотация

Карл Барт є одним з найвизначніших богословів ХХ ст. Його богословське переосмислення Реформації, а також намагання синтезу теології отців-реформаторів стали першим, але не останнім кроком у намаганні повернення до витоків Реформації. Цілісне бачення К. Бартом протестантського богослов'я з одного боку, а також критика ним ліберальної протестантської теології нового часу з іншого залишили неоціненний спадок богословської думки та основу для екуменічного діалогу, як в протестантстві, так і християнстві загалом.

Ключові слова: Карл Барт, Реформація, реформатори, Лютер, Кальвін, Цвінглі, богослов'я, Бог, Ісус Христос, втілення, оправдання, віра, хрещення, Слово Боже, завіт, церква, спільнота

Abstract

Karl Barth is one of the greatest twentieth century theologians. His theological rethinking of the Reformation, and attempts to synthesize the theology of reformation fathers were the first but not the last step in an attempt to return to the origins of the Reformation. A holistic view of Karl Barth on the Protestant theology on the one hand, and his criticism of liberal Protestant theology of modernity on the other have left an invaluable legacy of theological thought and a basis for the ecumenical dialogue, both in Protestantism and Christianity in general.

Keywords: Karl Barth, Reformation, the reformers, Luther, Calvin, Zwingli, theology, God, Jesus Christ, the incarnation, justification, faith, baptism, the Word of God, covenant, church, community.

Практичне служіння пастора, висока вченість і глибина богословської думки, що принесли йому славу видатного богослова ХХ століття з одного боку, а політична діяльність з іншого переплелися у його житті.

Барт змінив напрямок протестантського богослов'я того часу, він пішов «проти течії» встановленого взірця думки. У результаті на початку ХХ століття сформувався напрямок, пов'язаний з іменем Карла Барта, який багато в чому визначив подальший розвиток, насамперед, протестантської, і, загалом, богословської думки. Цей ідейний рух мав чимало назв, одна з них — «неоортодоксія» (нова

^[1] Санников С. В. Двадцать веков христианства: Учебное пособие в 2 том. Т. 2. — С. 632-633.

^[2] Wesley Wildman. Karl Barth. / The Boston Collaborative Encyclopedia of Western Theology. — Режим доступу: <http://people.bu.edu/wwildman/bce/barth.htm>

ортодоксія). Дане поняття є більш релігієзнавчим, так як вказує на новий, після Лютера, етап розвитку ідеології протестантизму, підкреслюючи спадкоємність богословського проекту, який розробляється за допомогою нового методу.

Барт прийшов до висновку, що у богослов'ї, яка поставила на місце одкровення Бога «релігію людини», немає майбутнього, тому необхідно повернутися від людини та її релігійного досвіду, від історії — до одкровення, до Біблії. «Релігійно-соціальна» справа завершена, — писав молодий пастор ще до свого «літературного виступу» в 1915 році, — починається серйозна розмова про Бога»^[3].

Барт здійснив своєрідний протестантський ренесанс ідей «отців Реформації», закладаючи нову сторінку в богослов'ї. Іншими словами, він повернув християнське богослов'я в ортодоксальні форми і надав їй сучасне звучання.

Академічна і релігійна ситуація в сім'ї Барта мала неабиякий вплив на нього. Він був вихований в сім'ї реформатського пастора та професора церковної історії. Пітер, один з братів Барта, став співредактором критичного видання праць Кальвіна. Напередодні своєї конфірмації в 1902 році Карл приймає рішення стати богословом з метою як слід розібратися в тонкощах реформатського віровчення.

Поступивши в університет в Берні, Карл відвідував лекції свого батька по історії періоду Реформації, де вперше зацікавився богословами цього періоду (1904—1905). До підсилення його зацікавленості призвів його перший пастирський досвід в Женеві в 1909 році, під час святкування 400 років з нагоди народження Кальвіна, він зрозумів, що проповідує з того місця, де реформатор читав свої лекції. Саме тоді він починає вивчення великої праці реформатора «Настанови в християнській вірі». Його лекції на тему «Християнська віра та історія» (1910 р., опубліковано в 1912 р.) відображають вплив цього вивчення. Барт починає регулярно використовувати коментарі Кальвіна у підготовці до проповідей, а також у його лекціях та коментарях до послання ап. Павла до римлян (1919 р. і 1922 р.).

Ставши професором реформатського богослов'я в Геттінгені (1921—22 рр.), своїм першочерговим завданням Барт вважав познайомити студентів з класичними документами цього богослов'я. Спочатку він почав з Гейдельберзького катехізису (1563 р., визнання реформатської церкви), пізніше перейшов до вивчення реформатського визнання Цвінглі, хоча першому він надавав більшу увагу.

Саме в той час Барт був змушений дослідити найперше для самого себе справжню реформатську традицію і визначити особливий характер, як він називав «другий поворот в Реформацію, епохальне значення Цвінглі і Кальвіна по відношенню та протиставленні Лютеру»^[4]. Він вбачав історичну місію

^[3] Костюк К.Н. Богословие и политика в жизни и творчестве Карла Барта. // Вопросы философии. — 2001. — №1. — С. 137.

^[4] Barth, Karl. *The theology of John Calvin*. p. xiv.

реформатської версії Реформації в тому, щоб підняти спільні теми Середньовіччя і періоду, в якому він жив, стосовно етики, але тепер уже на основі фундаментального розуміння, яке стало зрозуміле завдяки вивченню Лютера. Необхідно зазначити, що Геттінген був незмінним лютеранським центром. Тому саме лютеранське середовище, в якому він перебував тоді, спонукало його до цього.

У своїх лекціях на тему «Богослов'я Джона Кальвіна» (1922 р.) сам Барт дає відповідь на запитання чому ми цікавимося богослов'ям реформаторів, говорячи: «Найперше богослов'я Кальвіна природно зацікавлює нас своїм історичним контекстом... Для протестантських богословів воно допомагає зрозуміти, звідки ми прийшли і куди ми йдемо. У нас є причина повертатися знову і знову до запитання, наскільки правдивим є те, ким ми є, що думаємо і говоримо, чи відповідає це тому, ким були засновники протестантського богослов'я і що вони думали про Бога, світ та людину; чому виникло протестантське богослов'я і як воно відповідало на питання істини»^[5].

Далі, характеризуючи богослов'я реформаторів, він стверджує, що «богослов'я Лютера, Цвінглі і Кальвіна та тих, хто були поруч них, полягає у якості того, про що вони думали з більшою чи меншою силою та глибиною»^[6]. Барт переконаний, що реформатори розуміли унікальну важливість історичного моменту, у якому вони перебували. Наприклад, Лютер, у порівнянні з минулими часами, говорив, що «вони живуть знову в той час, коли Бог посилає Своє Слово серед нас як найбільш дорогоцінний зі всіх Його дарів». Він змальовував Реформацію як «світло, яке світить і виблискує. І все це завдяки благодаті Божій, що світло християнської істини знову засіяло»^[7]. Також Барт посилається на Кальвіна, який називав Реформацію чудом вищої божественної сили, воскресіння з мертвих^[8].

Тому праця реформаторів, зокрема Кальвіна, «не тільки з'являлася тоді, вона все ще з'являється сьогодні. Він продовжує говорити про те, що він одного разу сказав»^[9]. Таким чином Карл Барт описав зв'язок того, що він вчив з вченням реформаторів.

Окрім внутрішніх чинників, необхідно вказати і зовнішні впливи, які спонукали Барта, і не тільки, шукати найперше для себе відповіді на основні питання віри. Це перша світова війна, яку підтримали більшість ліберальних богословів Німеччини, в яких Барт на початку свого богословського розвитку навчався і яких підносив, а тепер розчарувався. Також 1917 рік, річниця Реформації, була ще одним поштовхом для пробудження зацікавлення в реформаторах та їхньому богослов'ї, яка вплинула на результат багатьох нових відкриттів. Використовуючи широкий спектр богословського матеріалу, зокрема реформаторів, Барт, з однієї сторони, високо оцінює його, з іншої, про-

^[5] Barth, Karl. *The theology of John Calvin*. p. 13-14.

^[6] Barth, Karl. *The theology of John Calvin*. p. 15.

^[7] Barth, Karl. *The theology of John Calvin*. p. 19.

^[8] Barth, Karl. *The theology of John Calvin*. p. 20.

^[9] Barth, Karl. *The theology of John Calvin*. p. 7.

водить руйнівний критичний аналіз. Це зумовлено тими змінами, які відбулися у процесі його богословського розвитку.

Спочатку Барт базувався на вченні Кальвіна, хоча розглядав його з точки зору своєї ліберальної богословської освіти, прагнучи «поєднати ідеалістичне і романтичне богослов'я з богослов'ям Реформації»^[10]. Його ранні проповіді були зосереджені на християнському етичному завданні – проявити Царство Боже через реформацію суспільства, що, як він пізніше визнав, вступає в розріз з вченням реформатора.

Однак Барт стикається з «дивними» думками у богослов'ї Кальвіна. У листі до свого друга Едуарда Турнейзена у 1922 році він виразився: «Кальвін – катаракта, первісний ліс, демонічна сила, щось, що опускається вниз з Гімалаїв, абсолютно китайський, дивний, міфологічний»^[11]. Незважаючи на дивину реформатора, Барт все ж визнавав настанови Кальвіна досить цінними. Він бачив в ньому серце відкриття Реформації, що богослов'я має справу з Богом.

Що ж Барт знайшов настільки переконливим у його богослов'ї? Він вважав, що богослов'я ґрунтується на істинах Святого Писання, істинах, які можна зрозуміти лише за допомогою Духа, а не тільки шляхом ретельного застосування наукових методів екзегези. Воно володіє апологетичною силою, однак «не апологетикою, яка шукає, як оправдати християнство перед судом, наприклад філософії чи науки, але тим, що протікає мовчазно: хто має вуха, нехай чує»^[12]. Такий вплив реформатора на Барта зумовлений також приналежністю його до реформатської церкви. Він досить сильно відображений у його творах, де Карл постійно звертається до авторитету Жана Кальвіна і реформатських віросповідних книг.

Пізніше він почав віддавати перевагу більше Лютеру. У першому томі «Церковної догматики», виданому в 1932 р. можна помітити, що він відносився до Лютера як до недоторканого авторитету. Він цитує Лютера набагато частіше, ніж Кальвіна. Також у коментарях на «Послання до римлян» Лютер для Барта був найвищим авторитетом у богослов'ї. Таке позитивне ставлення К. Барта стосовно Лютера змінюється після публікації першого тому «Церковної догматики». Поворотною точкою вважається доповідь, яку він виголосив у 1935 році на тему «Закон і Євангеліє». У подальших виданнях «Церковної догматики» Барт все далі дистанціюється від Лютера так, що в себе вдома він завісив шафу зі збірками праць Лютера килимом.

Далі будуть подані окремі ідеї, які Барт або ж перейняв від реформаторів, або ж, навпаки, у чому він їх критикував.

^[10] Anders, Peter D. The Many Faces of Calvin. The Journey to Geneva: Calvin and Karl Barth. Режим доступу: <http://www.modernreformation.org/default.php?page=articledisplay&var1=ArtRead&var2=053&var3=issuedisplay&var4=issread&var5=106>

^[11] Там же.

^[12] Anders, Peter D. The Many Faces of Calvin. The Journey to Geneva: Calvin and Karl Barth. – Режим доступу: <http://www.modernreformation.org/default.php?page=articledisplay&var1=ArtRead&var2=1053&var3=issuedisplay&var4=issread&var5=106>

Бог є Творець, і творіння – це проявлення милості Божої. Барт стверджував, що Бог не бажає бути в самотності, Він бажає мати поруч з Собою якусь дійсність, те, в чому Він не має потреби. В цьому він і вбачає загадку творіння. Таке ж саме здивування Барт вбачав і в Лютера, коли він говорить: «Бог створив небо і землю і мене самого із чистої батьківської милості і милосердя, без будь-якої заслуги і гідності, за все я повинен дякувати і за все вихвалити, за все служити і бути послухним, справді так»^[13]. Благо ж світу полягає в тому, що він є місцем проявлення величі Божої, посилаючись на відому фразу Кальвіна *the atrum gloriae Dei*^[14].

Стосовно зображення Триєдиного Бога, то тут Барт підтримує Кальвіна у тому, що Його не можна змалювати у вигляді чоловіків («*manmousets*»), як це робили багато художників, так як і рання церква, говорячи «Бог в трьох особах», під цим вважала саме «спосіб буття»^[15].

Догмат про істинну божественність та істинну людськість Ісуса Христа Барт пояснює словами Лютера, цитуючи його пояснення другого положення символу^[16]. Однак, досліджуючи і роблячи паралель в доктрині христології між двома реформаторами, Кальвіном і Лютером, Карл Барт помітив дві суперечності, однак, роблячи висновок, вважав, що ці два вчення (*extra calvinisticum* і *genus maiestaticum*) ні в якому разі не повинні призвести до розколу церкви^[17], хоча сам більше схилився до екстра-кальвінізму (Слово (Logos) об'єднане з Людиною Ісусом, але при цьому всьому залишається поза Ним)^[18]. Намагаючись пояснити перед лютеранами вчення Кальвіна, Барт вказує, що воно не є запозичене у Несторія, але й не є нове, так як це вчили ще Афанасій і Кирил Олександрійський. Також Барт згадує Цвінглі, який вказував Лютеру на його неправильне сприйняття атрибутів Вечері Господньої, що виходило з його вчення про «спільність іпостасей»^[19], зокрема те, що дві природи Христа об'єднані в єдину Особу, а не в єдину сутність, і що Його людськість володіє атрибутами Його божественності. Христологію Лютера богослов називає «заплутаною»^[20].

Розуміння втілення Бога Барт бере від Лютера, який вперше протиставив події втілення Бога на землі і Його свідчення в Новому Завіті, бачачи продовження цього втілення у вигляді Церкви^[21].

У лекції до розуміння Символу віри під назвою «Який постраждав» Барт стверджує, що все життя Ісуса підпадає під слово «постраждав», а не тільки Його кінець. Тут богослов підтримує учнів Кальвіна, Олевіана і Урсина, які в

^[13] Барт К. Очерк догматики. – С.88-89.

^[14] Там же. – С.97.

^[15] Там же. – С.68.

^[16] Там же. – С.152.

^[17] *Church Dogmatics*, I/2: Doctrine of the Word of God. p.27.

^[18] Зассе Г. На том стоим. Кто такие лютеране. – С.188.

^[19] Церковная догматика. Том 2. – С.447-448.

^[20] Там же. – С.450.

^[21] Матаков К. Все о богословии Карла Барта. – Режим доступу: <https://www.proza.ru/2014/08/14/763>

Гейдельбергському катехізисі написали: «Що ти розумієш під словом «постраждав»? (запитання 37) – Те, що Він тілом і душею під час всього Свого життя на землі. А особливо в кінці життя переживав гнів Божий проти гріха всього людства». Кальвін, ж їхній вчитель, помилявся, як вважає Барт, коли говорив, що все, що відбулося в житті Ісуса до страстотерапія, не відноситься до «суттєвого змісту нашого спасіння». «Ось приклад, – як каже Барт, – того, що учні навіть великого вчителя бачать краще, ніж він»^[22].

Барт підтримує Лютера у тому, що він розробляв західноєвропейську позицію *theologia crucis* (богослов'я хреста), яка підкреслює, що Христос був відданий на муки із-за наших прогріхів. Однак він йде далі, вважаючи, що *theologia gloriae* (богослов'я слави, Христос воскрес для нашого оправдання) доповнює попередню, а не протиставляється їй. Хоча Лютер критикував останню. Барт, завершуючи лекцію на тему «Який був розп'ятий, який помер, був похований, і який зійшов в ад», робить наступний висновок: «Страсної п'ятниці не має без Пасхи і навпаки». Їх необхідно розглядати в єдності, одне можна зрозуміти лише виходячи з іншого^[23].

Говорячи про свободу, дар Божий, який приводить до зустрічі з Богом, при цьому людина не спроможна і не проявляє ініціативи, Барт цитує Лютера в підтвердження своїх, який говорив: «Вірую, що ні своїм розумом, ні своєю силою не можу вірити в Господа мого Ісуса або прийти до Нього»^[24]. Стосовно вчення про оправдання вірою, Карл Барт підтримує реформатора^[25], який навіть у своєму перекладі послання до римлян у 3:28 додав до слова «вірою» слово «тільки»^[26]. Наш гріх вже не є більше нашим, бо він є гріх Його, Ісуса Христа. І це заслуга Бога, щоб здійснився Його суд. Те ж саме стверджував Лютер, як аргументує Барт: «Треба, щоб наш гріх став власним гріхом Христа, інакше ми загинемо»^[27].

Однак, людина, оправдана вірою, переносить страждання, втрату, розгубленість. Тому Барт виступає проти позиції процвітання, базуючись на Римлянах 5:3-5 і коментарях Лютера, який стверджував: «Ніхто не повинен помилятися: він не християнин, але турок і ворог Христа, якщо хоче жити без труднощів... Тут потрібно рубати, боротися і битися, а не відступати перед ворогами. Вішають тих, хто тікає з поля бою»^[28].

Вірити, як вчить Барт, – означає розуміти Бога в Його праведності, віддавати честь Богу, віддаючи на загибель самих себе. Тут він знову опирається на вчення реформаторів: «Перед Тобою, Господи, нехай буду я старим шматком або тряпкою для ніг, щоби мені витерти собою взуття Сину Твоєму» (Лютер), «Я загинув би, якщо б не побачив себе “загибим”» (Кальвін)^[29]. Тільки таким

[22] Барт К. Очерк догматики. – С.174.

[23] Там же. – С.198-199.

[24] Там же. – С.26.

[25] Барт К. Послание к римлянам. – С. 406.

[26] Барт К. Толкование посланий к римлянам и филиппийцам. – С.44.

[27] Барт К. Церковная догматика. Том 2. – С.526.

[28] Барт К. Послание к римлянам. – С.128.

[29] Барт К. Толкование посланий к римлянам и филиппийцам. – С.281.

шляхом можна бачити в собі праведність Божу і втішатися нею. А вірити в благодать конкретно означає – ставити іншого вище себе, так як і він є носієм вираження благодаті. Тому Барт не погоджується з Кальвіном, який говорив, що «необхідно дивитися на хороші якості іншого, якими, можливо, він перевершує тебе, навіть якщо ти знаєш, що у всьому іншому ти кращий від нього»^[30].

Що ж робити, коли до християнина приходять спокуса сумніву, чи його гріхи насправді прощені? Відповісти на це питання християнину, згідно Барта, допомагають три речі: свідчення Святого Духа, свідчення про почуте Слово Боже і свідчення про хрещення, однак саме хрещенню богослов віддає найбільшу тут роль, так як воно торкається всієї людини, а свідчення Святого Духа не завжди можна гостро сприймати. Знову Барт посилається на досвід Лютера, який, борючись з такою спокусою, взяв крейду і написав на столі *bartzamssum*^[31]. Однак, в кінці свого життя богослов відмовився від sacramентального характеру хрещення і, як наслідок, хрещення дітей. Доказ, який використовував Цвінглі, щоб оправдати останнє (діти ізраїльтян, до того як вони повірили, включалися в завіт Авраама), є слабким, як вважає Барт, хоча відмічає саме поняття «завіт» у реформатора^[32].

Так само і Кальвін намагався підвести відношення між Старим і Новим Завітом під поняття єдиного завіту, чого Барт не підтримує, відмежовуючи один від одного, як різні завіти^[33]. У такій позиції реформатора богослов вбачає вчення про подвійне перед визначення. Коментуючи Римлянам 8:28-30, Барт не погоджується також з реформатським розумінням даного тексту, вважаючи, що вони міфологізували, представляючи це як схему причини і наслідку, тим самим позбавляючи його істинного значення^[34]. Згідно вчення апостола Павло, як це бачив богослов, для нього завжди важливий інтерес Бога до індивідууму, а не навпаки^[35]. Стосовно вчення про «перворідний гріх», то Барт ставить реформаторів на рівні позиції Біблії і Августина, даючи риторичне запитання: «Хіба можна мати по цьому питанні іншу думку?»^[36].

І Лютер, і Кальвін вчили, що Закон служить Євангелії (реформатори розділяли Слово Боже на Закон і Євангеліє), роблячи нас свідомими гріха, направляючи нас шукати благодать і прощення^[37]. Але жоден з реформаторів ніколи не говорив, що Закон є в Євангелії, як це стверджував Барт.

Барт заперечував існування об'явлення Бога окремо від Писання. Він не визнавав ні закону, даного людям до гріхопадіння, ні закону, з яким знайомі язичники. В результаті Барт втратив одного з найкращих друзів, Емілія Брун-

^[30] Там же. – С.236.

^[31] Барт К. Очерк догматики. – С.261.

^[32] Барт К. Церковная догматика. Том 2. – С.377-378.

^[33] Там же. – С.380.

^[34] Барт К. Послание к римлянам. – С.306.

^[35] Там же. – С.330.

^[36] Там же. – С.58.

^[37] Hesselink J. Law and Gospel or Gospel and Law? – Karl Barth, Martin Luther, and John Calvin. – Режим доступу: http://biblicalstudies.org.uk/pdf/ref-rev/14-1/14-1_hesselink.pdf

нера, а також вступив у відкритий конфлікт з лютеранством та реформатською церквою, які визнавали *revelation generalis*. Він звинувачував їх у тому, що вона насправді не знають томізму і не можуть позбутися римської закваски^[38].

Згідно Барта, місце богослов'я локалізується в *общині*. Саме це слово він пропонує використовувати з точки зору богослов'я, а не «церква» (хоча і не відкидає його повністю), яке, як він вважав, є темне і перенавантажене змістами^[39]. Тут Барт опирається на Лютера, який стверджував, що християнство – об'єднана, основана і упорядкована Словом Божим спільнота, «спільність святих». Також він погоджується з Цвінглі, який тлумачить церкву як «народ віри в Євангеліє»^[40].

Як же утворюється церква у тому чи іншому місці? Відповідаючи на це запитання, Барту подобається використовувати військове поняття, яке Кальвін використовував по відношенню до церкви *lasompa gniedes fideles*. Рота зазвичай збирається по команді, а не на основі вільної згоди. Тому церква не створюється людськими руками, але по наказу Свого Царя, покликані дією Святого Духа (*convocatio*)^[41].

Говорячи про служіння в церкві, Барт звертається до поділу церковного служіння Кальвіна (доктор, пастор, пресвітер і диякон), однак йде далі, акцентуючи на тому, що перший має ставати останнім, тобто служителем, слугою, «дияконом» для всіх інших, і навпаки, диякони повинні вивчати і тлумачити Писання^[42]. При цьому Барт критикує високопоставлених церковних діячів з саном, які зневажливо запевняють, що богослов'я – це не їхня справа, цитуючи Кальвіна: «Будь-яке істинне пізнання Бога народжується з покори»^[43].

Надавши Лютеру кальвіністський відтінок з однієї сторони, а з іншої – підкресливши великий лютеранський спадок Кальвіна, Барт прийшов до висновку, що Реформація і її богослов'я насправді монолітні. Стаючи поступово ярим противником конфесіоналізму, Карл виступає за зв'язок між лютеранами і реформатами, пропонуючи відмінності між ними розглядати як суперечності між двома богословськими школами. Однією з причин заснування Сповідуючої церкви в Німеччині є саме результат такого екуменічного руху.

Лютеранський пастор, Германн Зассе (1895–1976), проаналізувавши богослов'я Барта через призму лютеранського вчення, зробив наступний висновок: «Навряд чи існував коли-небудь в історії богослов'я мислитель, який публічно змінював свою думку так часто, як це робив Карл Барт». Проте, у чому ж полягає секрет такої влади Барта над умами людей, влади, що поширювалася далеко за межі німецькомовного світу? Відповідь на це питання дає сам

^[38] Зассе Г. На том стоим. Кто такие лютеране. – С.193.

^[39] Барт К. Введение в евангелическую теологию. Лекция 4; Барт К. Очерк догматики. Лекция 22.

^[40] Барт К. Толкование посланий к римлянам и филиппийцам. – С.197.

^[41] Барт К. Очерк догматики. – С.245.

^[42] Барт К. Введение в евангелическую теологию. Лекция 16 (електронна книга).

^[43] Барт К. Введение в евангелическую теологию. Лекция 10 (електронна книга).

Зассе: «Це не можливо пояснити виключно його людськими якостями, сміливістю способу його мислення, чи лише його ораторським мистецтвом. Швидше за все, це пояснюється тим, що він викликав найбільше крах уявлень та ідей, з яким богословський світ мав справу упродовж життя ось уже кількох поколінь».^[44]

Карл Барт заново відкрив Реформацію. Реформатори є «нашими»^[45], «євангельськими»^[46], як говорить Барт, хоча їхнє богослов'я називає «старопротестантським», «старим євангельським»^[47].

Карл Барт зробив свій вклад в оживлення Реформації на початку ХХ століття, за що дослідники повинні бути йому вдячними.

Список використаних джерел

- Барт К. Введение в евангелическую теологию / Пер. с нем. Г.Вдовина. — М.: Центр «Нарния», 2006. — 192 с.
- Барт К. Очерк догматики. Лекции, прочитанные в Университете Бонна в летний семестр 1946 года. / Пер. с нем. Ю.А. Кимелева, под ред. Д.М. Носова. — СПб.: Алетейя, 1997. — 272 с.
- Барт К. Послание к римлянам. / Пер. с нем. — М.: Библийско-богословский институт св. Апостола Андрея, 2005. — 580 с. — (Серия «Современное богословие»).
- Барт К. Толкование посланий к римлянам и филиппийцам. — М.: ББИ. 2010. — 306 с.
- Барт К. Церковная догматика. Том 2 (§§ 45, 50, 57, 59) / Пер. Вадим Витковский. — М.: Библийско-Богословский Ин-т св. Апостола Андрея, 2011
- Барт К. Церковная догматика. Том 3 (§§ 65,70/1, 72) / Пер. Антон Тихомиров и др. — М.: Библийско-Богословский Ин-т св. Апостола Андрея, 2014.
- Зассе Г. На том стоим. Кто такие лютеране. / Пер. с англ. К. Комарова. — Duncanville: World Wide Printing, 1999. — 215 с.
- Костюк К.Н. Богословие и политика в жизни и творчестве Карла Барта. / Вопросы философии. — 2001. — №1. — С. 136-143.
- Матаков К. Все о богослови Карла Барта. — Режим доступа: <https://www.proza.ru/2014/08/14/763>.
- Санников С.В. Двадцать веков христианства: Учебное пособие в 2 томах. Т. 2. Второе тысячелетие. — Одесса: Изд-во ОБС «Богомыслие», 2001. — 704 с.
- Anders, PeterD. The Many Faces of Calvin. The Journey to Geneva: Calvin and Karl Barth. — Режим доступа: <http://www.modernreformation.org/default.php?page=articledisplay&var1=ArtRead&var2=1053&var3=issuedisplay&var4=issread &var5=106>
- Barth, Karl. *Church Dogmatics*, I/2: Doctrine of the Word of God. G.W. Bromiley and T.F. Torrance, trans. Continuum, 2004.
- Barth, Karl. *The theology of John Calvin*. G.W. Bromiley, trans. Grand Rapids, Michigan, 1995.
- Hesselink J. Law and Gospel or Gospel and Law? — Karl Barth, Martin Luther, and John Calvin. / Reformation Revival Journal. Vol. 4. No. 1 (2005). 139-171 pp. — Режим доступа: http://biblicalstudies.org.uk/pdf/ref-rev/14-1/14-1_hesselink.pdf
- Wesley Wildman. Karl Barth. / The Boston Collaborative Encyclopedia of Western Theology. — Режим доступа: <http://people.bu.edu/wwildman/bce/barth.htm>

^[44] Зассе Г. На том стоим. Кто такие лютеране. — С.181-182.

^[45] Барт К. Церковная догматика. Том 2. — С.193.

^[46] Барт К. Церковная догматика. Том 3. — С.169-198.

^[47] Барт К. Церковная догматика. Том 2. — С.215.